

УДК 811.161.2'367'373:82-053.2

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-38>

ФУНКЦІЇ ТА СТРУКТУРА ЗАГОЛОВКІВ У СУЧАСНИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ

Самойленко Валерія Вікторівна,
асистент кафедри української мови

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ValeriaSam20@gmail.com

orcid.org/0000-0002-7438-1294

Мета статті – семантико-синтаксичний аналіз назв сучасних творів для дітей. У статті використано *методи* аналізу, синтезу, класифікації та систематизації, опису. Як *результат*, у статті проаналізовано синтаксичні особливості заголовків у сучасних творах для дітей, окреслено їхню семантичну специфіку. Виявлено функційну залежність синтаксичної вербалізації заголовка. Доходимо *висновку*, що аналізованим текстам заголовків властива однозначність, широка репрезентація лексики на позначення тварин, антонімія «добрий–поганий», використання прецедентної лексики, вираженість словосполученням або простим (двоскладним чи односкладним) реченням тощо. Зазначаємо, що лексико-семантична група темпоральності представлена абстрактними лексемами. Усі подані засоби організації заголовку зреалізовано в творах із функцією привернути увагу реципієнта, отже, структурно поділяємо заголовки на такі, які створюють інтригу під час прочитання, та такі, які інтриги не створюють. Семантично назва твору може зазначати конфлікт, хронотоп, жанрову специфіку твору, головних героїв твору та їх характеристику тощо. У сучасних творах для дітей актуальними стають різні звукові художні засоби, зокрема алітерація й повтори, що посилює читацьке враження, слугує для відтворення ефекту луни, характеристики персонажу твору. Характерною рисою творів для дітей є вживання прецедентів у значенні «чистої» номінації, вираження топонімами, які поділяємо на реальні прецедентні топоніми та вигадані прецедентні топоніми. Поряд із топонімами поширеними є також антропоніми, серед яких виокремлюємо реальні прецедентні антропоніми та вигадані прецедентні антропоніми. Таку репрезентативність пояснюємо особливостями герменевтичного кола реципієнта, оскільки реальність у дитячій уяві тісно сплетена з вигаданим світом, й уявна картина світу становить більший інтерес для дитини.

Ключові слова: заголовок художнього твору, структура заголовків, прецедентність, реципієнт, семантична вербалізація.

FUNCTIONS AND STRUCTURE OF HEADLINES IN MODERN LITERATURE FOR CHILDREN

Samoylenko Valeria Victorivna,

Assistant of the Department of Ukrainian Language

Oles Honchar Dnipro National University

ValeriaSam20@gmail.com

orcid.org/0000-0002-7438-1294

The *purpose* of the article is semantic-syntactic analysis of titles of contemporary works for children. The *methods* of analysis, synthesis, classification and systematization, description are used in the article. As a *result*, the article analyzes the syntactic features of titles in contemporary works for children, outlines their semantic specifics. The functional dependence of the syntactic verbalization of the title is detected. We come to *conclusion* that the analyzed text of the headlines can be characterized as unambiguous, with broad representation of the vocabulary for the designation of animals, antonyms "good-bad", use of precedent vocabulary, emphasized by collocations or simple (two-parts or monosyllabic) sentences, etc. We point out that the lexical-semantic group of temporality is represented by abstract tokens. All of the presented headline management tools are implemented in works with the function of attracting the recipient, so we structurally divide headlines into those that create intrigue during reading and those that do not create intrigue. Semantically, the name of a work may indicate conflict, chronotope, genre specificity of the work, the main characters of the work and their characteristics, etc. In contemporary works for children various means of sound become relevant, in particular alliteration and repetition, which enhances the reader's impression, serves to reproduce the effect of the echo, the characteristics of the character of the work. A distinctive feature of children's works is the use of precedents in the sense of "pure" nomination, the expression of toponyms, which are divided into real precedent toponyms and imaginary precedent toponyms. Along with toponyms, anthroponyms are also common. Among them we distinguish real precedent anthroponyms and imaginary precedent anthroponyms. We explain this representativeness by the peculiarities of the hermeneutic circle of the recipient, since the reality in the child's imagination is closely interwoven with the imaginary world, and the imaginary picture of the world is of greater interest to the child.

Key words: title of a work of art, title structure, precedent, recipient, semantic verbalization.



Вступ

Заголовок – це перша частина, за якою читач оцінюватиме будь-який твір. Особливо це твердження стосується літератури для дітей, яку її реципієнт оцінює за враженням під час першого погляду на книгу. Саме через це назва має захопити та привернути увагу читача. Цим зумовлений інтерес до тексту заголовка твору.

1. Концептуальний апарат дослідження

Метою розвідки є семантико-синтаксичний аналіз назв сучасних творів для дітей. Мета дослідження передбачає виконання таких завдань:

- проаналізувати засоби увиразнення заголовків у художньому тексті;
- виділити специфіку заголовків творів для дітей;
- виявити універсальні та специфічні семантичні характеристики аналізованих одиниць;
- визначити основні функції, що виконує назва твору для дитини.

Предметом дослідження вважаємо комунікативно-прагматичну організацію заголовків у творах для дітей, а **об'єктом дослідження** – засоби репрезентації заголовку в сучасній українській літературі для дітей.

Джерелом дослідження слугує корпус найрепрезентативніших текстів для дітей 2014–2019 років. Проаналізовано тексти заголовків творів таких авторів: О. Бугренко, Г. Вдовиченко, Ю. Винничук, О. Войтенко, О. Гаврош, Н. Гербіш, С. Дерманський, М. Дяченко, С. Дяченко, М. Князевич, А. Кокотюха, Л. Купцова, І. Лазуткіна, О. Луцєвська, Г. Малик, І. Малкович, З. Мензатюк, М. Михтодович, К. Міхаліцина, А. Могильний, І. Мориквас, Г. Пагутяк, К. Штанко, Г. Григоренко, Р. Попський, В. Рутківський, О. Русіна, І. Савка. Тексти зазначених авторів являють собою зріз різноманітних підходів до створення заголовку твору для дитини з погляду структури, семантичних та функційних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та особливості назв літературних творів завжди актуальні серед дослідників. До аналізу заголовків у різний час долучалися такі науковці: О. Богданова, В. Бондалетов, Т. Васильєва, В. Виноградов, Т. Гавриловська, І. Гальперін, М. Голомидова, Л. Грицюк, О. Джанджакова, Т. Желтоногова, А. Загнітко, І. Кочерга, А. Нямцу, О. Пешковський, О. Потєбня, Л. Юлдашева та ін. Наприклад,

Л. Юлдашева (Юлдашева) дослідила лексико-семантичну структуру новітнього літературного твору та її мотивованість, а Т. Гавриловська (Гавриловська, 2013) проаналізувала типологію заголовків творів та їх стилістичну специфіку.

Однак специфіка назви твору, спрямованого на дитячу аудиторію, залишається недослідженою, що й зумовлює актуальність поданої статті.

2. Виклад основного матеріалу

Основною функцією назви будь-якого твору є привернення уваги потенційного читача. Серед заголовків сучасних творів для дітей можемо виділити групу назв, які створюють інтригу, заохочують дитину до прочитання тексту та з'ясування поставленої проблеми.

Ці заголовки представлені двома типами речень за метою висловлювання: розповідними й питальними. Питальні речення подані як риторичне питання, що спричиняє діалог із дитиною. Напр.: *Як потрапити на місяць?* (О. Бугренко). Розповідні речення не мають питальної інтонації та не закликають дитину до негайної відповіді на питання, але констатують проблему, над вирішенням якої дитина може почати міркувати ще до прочитання твору. Напр.: *Опікуни для жирафа* (О. Луцєвська), *Таємниця козацького скарбу* (А. Кокотюха), *Хто росте у лісі* (К. Міхаліцина). Деякі тексти заголовків перебувають на периферії між розповідними і питальними реченнями, оскільки не мають знака питання, проте мають питальне слово, тобто підштовхують також дитину до діалогу. Напр.: *Куди відлітають риби* (І. Малкович, Р. Попський).

Структурно суперечливі заголовки представлені односкладними предикативними реченнями *Мене забули на місяці* (Р. Попський), або номінативними реченнями *Втеча звірів* (Г. Пагутяк), *Таємниця зміїної голови* (А. Кокотюха). Так само наявні двоскладні речення. Напр.: *Хто росте у парку* (К. Міхаліцина).

Виділяємо групу назв, які не створюють конфлікту для вирішення реципієнтом у процесі прочитання твору. Вони представлені розповідними та окличними реченнями. Заголовки, представлені розповідними реченнями, здебільшого пояснюють те, що читатиме дитина, орієнтують її в жанровій специфіці та хронотопі твору. Напр.: *Казки дракона Омелька* (С. Дерманський), *Котухатка* (Г. Вдовиченко) тощо. Заголовки, виражені окличними реченнями, окрім зазначення обставин і персонажів,

спонукають свого реципієнта до вболівання за героїв твору, дають оцінні характеристики, поділяють персонажів на добрих і поганих. Напр.: *Драconi, вперед!* (К. Штанко).

З позиції структурних особливостей така група заголовків творів для дітей здебільшого представлена словосполученнями із синтаксичним відношенням узгодження. Напр.: *Залізний вовк* (О. Луцевська), *Золотий павучок* (І. Малкович), *Летючий Капелюх* (М. Дяченко, С. Дяченко), *Мишкові Миші* (Г. Вдовиченко), *Цукровий півник* (Ю. Винничук), *Чорна-чорна курка* (Г. Вдовиченко), *Чудове Чудовисько* (С. Дерманський).

Іншою поширеною формою організації заголовку є номінативне речення. Напр.: *Джури-Характерники* (В. Рутківський), *День народження ялинки* (О. Була), *Шустрік* (М. Князевич), *Зюзя* (С. Куцан), *У світі світляків. На порозі ночі* (О. Войтенко) тощо.

Поданим назвам властива форма номінативних речень з однорідними підметами. Напр.: *Гімназист і чорна рука* (А. Кокотюха), *Майка і Смугастик* (Л. Купцова), *Чудове Чудовисько і Погане Поганисько* (С. Дерманський), *Шапочка і кит* (К. Бабкіна), *Я і Конституція* (Л. Денисенко, О. Льков, А. Стельмащук, А. Шуліма) тощо.

Так само, як і в першій виокремленій групі заголовків, у назвах, які не створюють інтриги, поодинокі представлена тенденція використання двоскладного речення зі складеним дієслівним або іменним присудком. Напр.: *Ведмідь не хоче спати* (О. Була), *Туконі – мешканець лісу* (О. Була).

Аналізованим текстам заголовків властива однозначність. Такі заголовки можуть одразу фіксувати:

– конфлікт твору, напр.: *Зубр шукає гніздо* (О. Була), *Єнотик Бо і повітряна куля* (І. Лазуткіна), *Історія одного поросятка* (Ю. Винничук), *Як потрапити на місяць?* (О. Бугренко) тощо;

– його хронотоп, напр.: *Зайченятко, яке запливло далеко в море* (І. Малкович, М. Луговик), *Мандрівки з чарівним атласом. Париж* (Н. Гербіш), *Мія і місячне затемнення* (Г. Олійко), *Розбійник Пинтя у Заклятому місті* (О. Гаврош), *У світі світляків. На порозі ночі* (О. Войтенко);

– жанрову специфіку твору, напр.: *Казки-горошинки* (І. Савка), *Незвичайні пригоди Алі* (Г. Малик), *Таємниця підводного човна* (А. Кокотюха);

– головних героїв твору та їхню характеристику, напр.: *36 і 6 котів* (Г. Вдовиченко),

Ліга непарних шкарпеток (Г. Вдовиченко), *Ліза та її сні* (І. Малкович), *Майка і Смугастик* (Л. Купцова), *Цукровий півник* (Ю. Винничук), *Чудове Чудовисько* (С. Дерманський), *Шустрік* (М. Князевич).

Як зазначає Л. Юлдашева, сучасний заголовок твору для дорослого читача переважно багатозначний, для нього характерний високий рівень узагальнення. Мовознавиця акцентує також на тому, що назви творів взаємодіють із різними елементами тексту, поступово розширюють своє значення та набувають полісемічності (Юлдашева, 2015: 329).

Пояснюємо таку розбіжність підходів до оформлення заголовку твору тим, що текст, створений для дитини, має враховувати вікову специфіку сприйняття тексту, зокрема те, що дитина не готова сприймати складні стилістичні фігури або пов'язувати між собою різні смисли однієї й тієї самої лексеми. Проте це не заважає створенню ігрового моменту в прочитанні заголовка.

Заголовкам творів для дітей властива активність уживання зоонімічної лексики, яка подекуди утворює синонімію. Напр.: *36 і 6 котів-компаньйонів*, *36 і 6 котів-детективів*, *Пригоди кота Пуха-Золотовуста* (М. Михтодович), *Вовченятко, яке запливло далеко в море* (М. Луговик, І. Малкович), *Залізний вовк* (О. Луцевська), *Втеча звірів* (Г. Пагутяк), *Золотий павучок* (І. Малкович), *Історія одного поросятка* (Ю. Винничук), *Куди відлітають риби* (І. Малкович, Р. Попський), *Мишкові Миші* (Г. Вдовиченко), *Опікуни для жирафа* (О. Луцевська), *Цукровий Півник* (Ю. Винничук), *Чорна-чорна курка* (Г. Вдовиченко) тощо. Варто зазначити, що зоонімічна лексико-семантична група репрезентована в заголовках творів найбільше. Пов'язуємо це з тим, що така лексика відбиває лексичний фонд маленького читача, оскільки знайомство з мовою завжди починається з конкретних лексико-семантичних груп на позначення предметів довкілля дитини, а назви тварин – репрезентанти найближчої до людей лексичної групи, яку найперше можемо наділити усіма властивостями героїв твору.

Широко представлена антонімія «добрий – поганий», наведена в одному й тому самому заголовку як контрастиви. Напр.: *34 сонячні дні і один похмурий* (О. Русіна), *Чудове Чудовисько і Погане Поганисько* (С. Дерманський), *конверсиви: Чудове Чудовисько в Країні Жаховиськ* (С. Дерманський). Пояснюємо такий аспект прагматики твору бажанням автора провести оціннісну лінію



між персонажами творів, надати твору чіткого поділу на добре-погане, веселе-сумне тощо, що зумовлено не стільки бажанням автора провадити певну моралізаторську частину, скільки більшою зрозумілістю твору для читача з погляду емпатії до головних героїв та занурення в текстову канву твору.

У сучасних творах для дітей наявне також помірне введення лексико-семантичної групи на позначення темпоральності, унаочнене здебільшого абстрактними лексемами. Напр.: *У світі світляків. На порозі ночі* (О. Войтенко). Така специфіка зумовлена уявленням самої дитини про час, оскільки час для дитини не має чітких меж і не окреслюється годинниковою стрілкою, проте має межі абстрактній вимірності періодами «вдень», «вночі», «сьогодні» тощо.

З іншого погляду, мовленнєвий апарат дитини вкрай потребує розвитку. Саме через це актуальними стають різні звукові художні засоби, зокрема алітерація (*Ідея на мільйон* (К. Сад), *Мишкові Миші* (Г. Вдовиченко), *У світі світляків. На порозі ночі* (О. Войтенко) та повтори (*Королівна-крихітка та Киць-киць* (Г. Григоренко), *Снюсь-нюсь-нюсь* (Ю. Бедрик), *Чорна-чорна курка* (Г. Вдовиченко). Окрім здогадки про читання дитиною вголос та розвиток її навичок вимови, вживання різноманітних художніх засобів у назві тексту може мати функції посилення читацького враження (*Чорна-чорна курка* (Г. Вдовиченко), створення емоційності тексту (*Ідея на мільйон* (К. Сад), характеристики персонажа твору через звуконаслідування (*Королівна-крихітка та Киць-киць* (Г. Григоренко), відтворення ефекту луни (*Снюсь-нюсь-нюсь* (Ю. Бедрик), що наводить на думку про авторське бажання урізноманітнювати процес монотонного читання для емоційності та наслідування живої природи.

Утім, дослідниця Н. Вернигора доходить висновку, що для високої комунікативної здатності тексту авторів дитячої книжки недостатньо володіти ерудицією та великим словниковим запасом, варто розуміти також часово-просторовий контекст (Вернигора, 2014). Із цією метою та наміром ввести свого реципієнта до загальносвітового контексту автори творів для дітей вводять до заголовків прецедентні імена.

Характерною рисою творів для дітей є вживання прецедентів у значенні «чистої» номінації. У текстах заголовків явище прецедентності представлене переважно топонімами. Можемо виокремити групу

назв з ужитими реальними топонімами. Напр.: *Мандрівки з чарівним атласом. Венеція* (Н. Гербіш), *Мандрівки з чарівним атласом. Париж* (Н. Гербіш), *Сторожова застава* (В. Рутківський), *Як потрапити на місяць?* (О. Бугренко) тощо.

Ширшу групу становлять назви з вигаданими топонімами. Напр.: *Розбійник Пинтя у Заклятому місті* (О. Гаврош), *Чудове Чудовисько в Країні Жаховиськ* (С. Дерманський), *Щирик зі Змісової гори* (В. Рутківський) тощо. Таку репрезентативність пояснюємо герменевтичним колом реципієнта. По-перше, реальність у дитячій уяві тісно сплетена з вигаданим світом, а по-друге, уявна картина світу становить більший інтерес для дитини, зацікавлює своєю неймовірністю. Отже, авторів легше апелювати до дитячої уваги через залучення дитини до вигаданих реалій.

Так само виокремлюємо групу прецедентних реальних антропонімів. Напр.: *Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу* (О. Гаврош), що апелює до відомого українського борця, боксера, бійця вільного стилю, силача, артиста цирку, найсильнішої людини планети. *Розбійник Пинтя у Заклятому місті* (О. Гаврош), який висвітлює постать Пинті Хороброго – відомого ватажка загону опришків. *Пригоди kota Пуха-золотовуста* (М. Михтодович), що частково посиляється на святого, прославленого в лику святителів, учителів і чудотворців, одного із засновників Константинопольського патріархату Івана Золотоустого.

Окрім них, автори широко послуговуються вигаданими іменами. Напр.: *Королівна-крихітка та Киць-киць* (Г. Григоренко), що апелює до дійсного титулу, якого може набути людина, *Мавка та Мурашиний князь* (А. Могильний), яка посиляється на багатівкове вірування українців у потойбічних істот, зокрема Мавку як найпопулярнішу з них, *Шапочка і кит* (К. Бабкіна), що апелює до відомої казки про Червону Шапочку.

Серед уживаних прецедентних імен виділяємо:

– соціумно-прецедентні (Корольова, 2012), відомі будь-якому представнику того чи того соціуму. Напр.: *Мандрівки з чарівним атласом. Венеція* (Н. Гербіш), *Мандрівки з чарівним атласом. Париж* (Н. Гербіш) тощо;

– національно-прецедентні (Корольова, 2012), які відомі будь-якому представнику тієї чи тієї національно-лінгвокультурної спільноти і входять до національної когнітивної

бази. Напр.: *Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу* (О. Гаврош), *Розбійник Пинтя в заклятому місті* (О. Гаврош), *Одного разу на Різдво* (Н. Гербіш) тощо.

Висновки

Отже, доходимо висновку, що дослідженням заголовкам властива посилена комунікативна функція, яку зреалізовано через унаочнення жанрової специфіки твору, конфлікту, імен головних героїв у заголовку твору. Назви творів можуть також створювати інтригу під час взаємодії з реципієнтом, залучивши до тексту назви елемент гри із читачем, зокрема використанням риторичних питань або звертань. Заголовки сучасних творів для дітей здебільшого представлені словосполученнями, односкладними номінативними й предикативними реченнями, залежно від комунікативної мети автора (створити ігровий момент із самого початку ознайомлення з твором, подати лаконічну інформацію щодо запропонованого дитині твору).

Окрім переслідування комунікативної мети, автори текстів прагнуть також розвивати свого реципієнта і вводити його до певного комунікативного дискурсу. Для цього автори долучають свої твори до загальноукраїнського та загальносвітового дискурсу, у зверненні до прецедентної лексики. Письменники використовують специфічну, здебільшого базову лексику, що становить новизну для їхнього реципієнта (обмежені лексико-семантичні групи астрономічних, погодних явищ, одиниць техніки, одягу та порівняно наповнені лексико-семантичні групи для назв живих істот, темпоральності та топонімів). Такий засіб розвитку дитини використано поряд зі звертанням до назв вигаданих істот та явищ, що свідчить про бажання не лише привернути до себе увагу читача, але й залучити його до дорослішого дискурсу.

Прагнення розвивати не лише світогляд читача, але і його мовленнєвий апарат, виражене також послуговуванням звуковими художніми засобами. Усі досліджені засоби вжито з двома функціями: привернути увагу читача і, скориставшись цією увагою, розвинути його в мовленнєвому, мовному та загальнокультурному аспектах.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в аналізі різноманітних засобів створення заголовків у літературі для дітей, їхніх функцій в аспекті прочитання дитиною й актуальності для дитячого дискурсу, у подальшій кодифікації вживаних лексем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вернигора Н. До проблеми дискурсу текстів для дитячого сприйняття. *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2014. Т. 55. С. 116–119.
2. Гавриловська Т. Заголовок художнього твору (на матеріалі прозових творів Т. Фонтане). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 32(1). С. 154–158.
3. Корольова В. Типологія й функції прецедентних імен у сучасному поетичному тексті. *Слов'янський збірник : збірник наук. праць*. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. Вип. 17. Ч. 1. С. 145–150.
4. Юлдашева Л. Лексико-семантичні особливості заголовків сучасної літератури. *Вісник Донецького національного університету Серія Б. Гуманітарні науки*. 2015. № 1-2. С. 327–332.

REFERENCES:

1. Vernyhora, N. (2014) Do problemy dyskursu tekstiv dlia dytiachoho spryiniattia. [To a problem of the discursus of texts for child's perception]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky – Scientific notes of the Institute of Journalism*. Vol. 55. P. 116–119 [in Ukrainian].
2. Havrylovska, T. (2013) Zaholovok khudozhnogo tvoriv (na materialii prozovykh tvoriv T. Fontane) [The title of the work of fiction (on the material of prose works by T. Fontane)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Filolohichni nauky*. Scientific works of Kamianets-Podilskiy Ivan Ogiyenko National University. Philological Sciences. № 32(1). P. 154–158 [in Ukrainian].
3. Korolova, V. (2012) Typolohiia y funktsii pretsedentnykh imen u suchasnomu poetychnomu teksti. [Typology and functions of precedent names in contemporary poetic text]. *Slovianskyi zbirnyk. Slavic compendium*. № 17. Part 1. P. 145–150 [in Ukrainian].
4. Yuldasheva, L. (2015) Leksyko-semantychni osoblyvosti zaholovkiv suchasnoi literatury. [Lexical-semantic features of contemporary literature's titles]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu Serii B. Humanitarni nauky. Journal of the Donetsk National University Series B. Humanities*. № 1-2. P. 327–332 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.03.2020.
The article was received March 5, 2020.